

אביטל גזית

המחלקה לזואולוגיה, הפקולטה
למדעי החיים, אוניברסיטת תל-אביב

ציטוט מומלץ

גזית א. 2010. מצב הנחלים ויכולת
שיקומם בתנאי מצוקת מים. אקולוגיה
וסביבה 1(3).

מלחת הקישון. בימים אלו מתקיים מאבק לשמירתה בהובלת רשות נחל הקישון. לטענת פרופ' גזית, רשות ניקוז לא הייתה נרתמת למאבק למען ערך אקולוגי זה בנחל הקישון לו היה הנחל מנוהל על-ידיה | צילום: אביטל גזית

תוכן זה הוא חלק מרב-שיח. לחצו כאן לדיון המלא

מצב הנחלים ויכולת שיקומם בתנאי מצוקת מים

3 באוקטובר, 2010

גיליון סתיו 2010 / כרך 1(3)

להלן עמדתי בעניין מצבם של נחלי ישראל ויכולת שיקומם. מרבית נחלי ישראל נמצאים תחת לחצי עקה מרובים ומשולבים שהבולטים ביניהם הם עקת הטיית מים ועקת זיהום. חלק מהסיבות לכך הן ליקוי ארגוני וחוסר הבנה של מבנה המערכת האקולוגית, תפקודה וצרכיה. במקום להמשיך ולהקים רשויות נחל שכל ייעודן הוא שמירה על הנחלים ושיקומם, הועברה האחריות השיקומית לרשויות הניקוז. המטרה המרכזית של רשויות הניקוז היא שמי הגאוויות יזרמו במהירות ובדרך הקצרה ביותר האפשרית בערוצים קבועים, כך שיימנעו הצפות וסחף קרקע. דרישה זו נוגדת את הדי-אן-איי (בלשון השאלה) של הנחלים הנוטים להתפתל, לשנות את מיקומם ולהציף שטחים נמוכים בקרבתם – שטחי הצפה. חוסר ההבנה של צורכי הנחלים בישראל בולט גם באימוץ תקנים של איכות מים ממדינות שגורמי האקלים, הגאומורפולוגיה והדמוגרפיה שלהם שונים משל ישראל. עד לפני זמן לא רב תקן ההזרמה של קולחים לישראל היה 20/30: 20 מג"ל של חומר אורגני קל פירוק הנמדד כ-BOD ו-30 מג"ל מוצקים מרחפים. התקן שהתאים לחקלאות מוגבלת אומץ ממדינות שבהן קיימים נהרות שיכולת דילול הקולחים שלהם עצומה בהשוואה לנחלי ישראל, וזאת בזמן שבנחלי ישראל צומצמו זרימות הבסיס וכושר הדילול שלהם אפסי. התוצאה הייתה שנחלי החוף המזוהמים הפכו ללגונות חמצון של קולחים. בשנת 2010 אומץ "תקן ענבר" להזרמת מים לנחלים, שנקבע למעשה על-ידי מומחים בתחום החקלאות. התקן אמנם מחמיר יותר ובוודאי ישפר את מצבם של הנחלים שהזיהום בהם כבד, אך המידע המדעי הקיים שנמצא ברשות המשרד להגנת הסביבה מוכיח שהתקן אינו מספיק לשיקום אקולוגי של הנחלים [1].

מכשול נוסף לשיקום הנחלים בישראל הוא שאין דרישה למומחיות מקצועית מהעוסקים בנושא. רבים עוסקים

במלאכה ולכל אחד הבנה וראייה עצמאית לגבי מהו שיקום. לרבים מביניהם אין רקע וניסיון בתחום האקולוגיה של נחלים, תחום הדורש התמחות כמו כל תחום אחר. כאשר דנים בשיקום, המלצתי היא לאמץ את ז'רגון שלושת ה-R: אפשרות אחת היא Reclamation – שיקום חלקי שיעקרו אסתטי (סילוק מפגעים סביבתיים) ללא מחויבות למבנה ולתפקוד המקוריים של המערכת הפגועה. אפשרות שנייה היא Restoration – שיקום מלא, שחזור המצב המקורי, שיקום שהוא מעשי רק בשמורות טבע. והאפשרות השלישית הקיימת בין שני המצבים הקיצוניים הנזכרים לעיל היא Rehabilitation – החלמה של המערכת הפגועה תחת אילוצים שאינם מאפשרים שיקום מלא. ברמת שיקום זו נעשים כל המאמצים להשיב את התנאים המקוריים ואת הביטחון המקורי, ובעיקר לשקם את התפקוד של המערכת כך שתוכל לקיים את עצמה לאורך זמן באופן עצמאי ולא באמצעות "גינון". אחת הטעויות הנפוצות הנכללות בשיקום היא העברת המערכת למצב אחר, הרצוי יותר לדעת המתכנן. דוגמה לכך היא למשל "יירוק המדבר", הזרמה של קולחים בוואדיות הנגב הגורמת להתפתחות צמחייה ולהפיכת הערוץ לירוק. הפיכת ואדי לנחל איתן אינה שיקום אלא שינוי מצב [2] (transformation).

הסדרת הזרימה בנחל גור בפאתי לוד בעזרת אבן משוקעת בבטון | צילום: אבי אזון-דולב

שמירה על הנחלים ושיקומם אמורים לצאת "מהנחל החוצה". המערכת האקולוגית של הנחל היא הרגישה ביותר והיא המכתיבה את תנאי הסף. אילוצים מקומיים משפיעים על החלופה הנבחרת כפתרון ייחודי הנדרש לנחל. החלמה של מערכות הנחלים בישראל מחייבת בראש ובראשונה סילוק של גורמי הזיהום. לאחר מכן נדרשת הקצאה של מים באיכות מי המקור שתאפשר שחזור של הדגם ההידרולוגי בכמויות מים מופחתות בהשוואה למצב הטבעי (הכמויות הנדרשות ייחודיות לכל נחל). חייבים לאפשר לשיטפונות למלא את תפקידם כמפעילים וכמתחזקים של מערכת הנחל. פירוש הדבר הימנעות מהקמה מוגזמת של מאגרים.

את התחרות על המים בין האדם לטבע ניתן לפתור בעזרת אימוץ הגישות הבאות: א. "Drink the water and have it too", כלומר שימוש הולם בקולחים והפחתת הלחץ על המקורות הטבעיים. ישראל מובילה בעולם בשימוש חוזר בקולחים אך איכות הקולחים המוזרמים לנחלים רחוקה מזו הנדרשת לשיקום אקולוגי. ב. "Have the water (in the stream) and drink it too", כלומר לאפשר למים לזרום בערוצים, לספק את שירותיהם לנחל, ולהשתמש בהם לצורכי האדם במורד. בשנים האחרונות גוברת המודעות ליתרונות של שימוש במים במורד, ונעשים מאמצים לעודד גישה זו וליישמה אם כי עדיין לא במידה משיבעת רצון. ג. לאור מצוקת המים האזורית כורח בל יגונה הוא הגדלת היצע המים על-ידי התפלה. ד. הגדלת היצע בלבד לא תספיק לאורך זמן ויש להתאים את אורח החיים לעובדה הבסיסית שהארץ הזו ירוקה בחורף ומרביתה יבשה בקיץ. יירוק בלתי מתחשב של הארץ תורם לאיכות החיים אך פוגע ביציבות המערכות מספקות החיים. משמעות הדבר היא שמתחייב צמצום צריכת המים לנפש.

מקורות

1. Gasith A and Resh VH. 1999. Streams in Mediterranean-climate regions: Abiotic influences and biotic responses to predictable seasonal events. *Annual Review Ecology and Systematics* **30**: 51-81
2. Gasith A and Hershkovitz Y. 2010. Stream restoration under conditions of water scarcity. Insight from the Israeli experience. In: Tal A and Abed Rabbo A (Eds). *Water Wisdom*. New Brunswick: Rutgers University Press